

Sevgili Gülnar Yuldıbaeva'ya rahmetle...

SAHA, TUVA VE HAKASYA MÜZİK KÜLTÜRÜ
Tarihsel ve Etnografik Bulgular Işığında

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1. 8. Dizi – Sayı: 6

SAHA, TUVA VE HAKASYA MÜZİK KÜLTÜRÜ Tarihsel ve Etnografik Bulgular Işığında

Feyzan GÖHER - Timur VURAL

ANKARA, 2021

Göher, Feyzan

Saha, Tuva ve Hakasya müzik kültürü : tarihsel ve etnografik bulgular ışığında /
Feyzan Göher, Timur Vural. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

xi, 386 s. : resim (çoğu renkli), çizim, harita, plan, tablo, nota ; 27 cm. —
(AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-1.8. Dizi-Sayı: 6)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 17 - 4971 - 0

1. Müzik _ Yakutistan. 2. Müzik _ Tuva. 3. Müzik _ Hakasya. I. E.a. II.
Vural, Timur, ortak yazar. III. Dizi.

780.9575

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 21/09/2020 tarihli ve 806/21 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4971-0

İnceleyiciler: Prof. Dr. Armağan ELÇİ
Prof. Dr. İsmet DOĞAN

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı:

Girişim Ajans Ofset Matb. Bas. Yay. Dağ. Kırt.
Gıda İnş. Eğt. Dan. Rek. Bil. Mak. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA
Tel: 0 (312) 384 22 23 • E-mail: girisimahmet@hotmail.com

Baskı Hazırlık:

Sata Reklam / www.satareklam.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	IX
KISALTMALAR	XI
YÖNTEM, KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SINIRLILIKLAR	1

BİRİNCİ BÖLÜM SAHA YERİ (YAKUTİSTAN) ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Saha Yeri'nin Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Konumu	5
B. Saha Müziğinin Özellikleri, Gelişimi ve Başlıca Türleri	8
1.Saha Yeri'nde Şamanizm Uygulamaları ve Kam Müziği	9
2.Saha Toyukları (Saha Türküleri)	41
3.Halk Şarkılarının Çok Seslendirilmesi ve Sergey Zverev	46
4.Olonho Destanları, İlk Derlenen Saha Melodileri ve Olonho Müziği	51
C. Geleneksel Saha Çalgıları	64
1.Saha Çalgılarının Canlandırma Çabası	64
2.Ağız Kopuzu (Homus / Khomus) ve Homus Müzesi / Lamelofon Çalgı	67
3.Yaylı ve Diğer Telli Çalgılar / Kordofon Ailesi	81
a. Kırımpa / Kılısakh Ailesi	81
b. Kul ve Ruslan Gabışev	87
c. Oh saa kıl / Oksay	93
d. Tırkınır ve At Kılı Yüzük	96
e. Çagaan - Yatay Tutulan Telli Çalgı	97
4. Vurmalı Çalgılar / Membranofon ve İdiofon Aileleri	98
a. Kam Davulu	98
b. Kupsuur	98
c. Çift Taraflı Davul	103
d. Çang	104
e. Tabık Çalgıları Özelinde Askeri Müziğe İlişkin Bulgular	104
f. Ağaç Hobo	107
g. Khaptain / Çagaan / Loğur	107
h. Tuyakh Tongsuur / At veya İnek Toynağı – Kenditınlak Çalgı	108
5. Üfleli Çalgılar / Aerofon Ailesi	109
a. Kemik, Tüy ve Ahşaptan Yapılan Düdükler, Flütler	109
b. Ayaan	110
c. Tongsuur ve Oyduo	111
d. Rüzgâr Çalgıları	112
6. Sallamalı Çalgılar – İdiofon Ailesi	115
a. Ahşap Sallamalı Çalgılar (Dcaga, Khabardca, Badcayakh, Siksir, Tarılas, Itıya)	115
b. Metal Sallamalı Çalgılar (Çuoraannar, Aarıktar)	120

c. Hayvan Organlarından Yapılan Sallamalı Çalgılar.....	122
Dağ Tavuğu ve Kümes Hayvanlarının Guatrlarından Yapılan Çingiraklar	122
Keçi Tırnaklarından ve Boynuzlarından Yapılan Çalgılar	123
7. Saha Çalgılarının Standardizasyonu Üzerine	125
D. Saha Kültürü ve Tarihine İlişkin Diğer Uygulamalar ve Gelenekler	126
1. Osukhay	126
2. Isıah Bayramı	129
3. Gök Direkleri, Sergeler ve Hayat Ağacı Aal Luuk Mas	131
4. Geleneksel Saha Yurtları, Çadırları	136
5. Başlıca El Sanatları	142
a. Ahşap Kırmızı ve Saklama Kapları.....	142
b. At Kılından Yapılan Eyer ve Örtüler	145
c. Mamut Dişi, Kemiği ve Mors Kemiğinden Objeler.....	119
d. Gümüş ve Elmas Aksesuarlar	148
6. Geleneksel Saha Kıyafetleri.....	149
7. Geleneksel Yemekler	153
8. Saha Yeri'ndeki Müzelerden Örnek Eserler	155

İKİNCİ BÖLÜM TUVA ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Tuva'nın Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Konumu.....	159
B. Tuva Müziğinin Özellikleri ve Gelişimi.....	164
1. Geleneksel Müziği Yaşatan Okullar	168
2. Tuva'da Müzikoloji Çalışmaları	170
3. Tuva'da Şamanizm ve Kam Müziği	172
4. Tuva'da Budizm ve Budist Müziğinde Kullanılan Çalgılar	186
5. Höömey (Gırtlak Çalma) Geleneği	195
a. Höömey Tekniği ile Orta Anadolu Bozlağı ve Teke Yöresi Boğaz Çalma Geleneği	197
b. Höömey Geleneğinde Stiller	198
c. Alan Araştırması Kapsamında Tuva Höömey Geleneği Tespitleri	201
Höömey Geleneğinin Sınıflandırılması	202
6. Tuva Müziğinde Çokseslilik ve Tuva Cumhuriyeti Halk Çalgıları Orkestrası.....	204
7. Tuva Destanları ve Destan Müziği	208
C. Geleneksel Tuva Çalgıları	211
1. Yaylı ve Diğer Telli Çalgılar / Kordofon Ailesi.....	211
a. İgil.....	211
b. Bızaançı	219
c. Doşpuluur	221
d. Bas/ Bas Morin-huur / Bas Doşpuluur.....	221
e. Şanzı / Çanzı.....	222
f. Şanz / Şudraga.....	224
g. Çaa-homus / Yay Kopuz / Ça	225
h. Çadagan – Yatay Tutulan Telli Çalgı	226
2. Ağız Kopuzu / Homus - / Lamelofon Çalgı.....	228
3. Vurmalı Çalgılar / Membranofon ve İdiyofon Aileleri.....	230

a. Kam Davulu	230
b. Kengirge	231
c. Küçük Ziller	232
d. Dambıra.....	233
e. Sogaş / Sohu ve Şay Sogaajı / Havan	233
f. Duyug-Duyugular / Tuyakh – Kenditinlak Çalgı.....	234
g. Metal Ziller (Denşik, Şan).....	235
4. Üflemeli Çalgılar / Aerofon Ailesi	235
a. Şoor.....	235
b. Limbi.....	236
c. Amırğa	237
d. Murgu.....	237
e. Ediski.....	237
f. Terezin Ediski.....	238
g. Hılızing Dırpak	238
5. Sallamalı Çalgılar – İdiofon Ailesi	238
a. Ahşap Sallamalı Çalgılar (Despi/Tepsi, Hirlee)	239
b. Metal Sallamalı Çalgılar / Ses Çıkaran Aletler (Konga, Dua Çarkları, Çıngırak)	240
c. Hayvan Organlarından Yapılan Sallamalı Çalgılar (Harçuk / Hapçık, Boynuz)	241
d. Deri Sallamalı Çalgılar (Koreerjik / Kogeercik).....	242
e. Tuva Çalgı Yapım Atölyeleri	242
f. Tuva Çalgılarında Standardizasyon.....	246
D. Tuva Kültürü ve Tarihine İlişkin Diğer Uygulamalar ve Gelenekler	246
1. Naadım Bayramı	246
2. Tarea Doyu Festivali / Hasat Şenliği	252
3. Tuva Yurtları ve Çadırları	254
4. Geleneksel Tuva Kıyafetleri.....	260
5. Geleneksel Yemekler	254
6. Başlıca El Sanatları	269
a. Ahşap Zanaat ve Sanat Ürünleri	269
b. Taş Oymacılığı.....	271
c. Deri İşlemciliği.....	273
d. Metal İşlemciliği ve Bıçakçılık	275
7. Tuva Müzelerinden Örnek Eserler.....	275

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKASYA ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Hakasya'nın Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Konumu	281
B. Hakas Müziğinin Özellikleri, Gelişimi ve Başlıca Türleri.....	284
1. Hakas Müziğini Canlandırma Girişimleri	286
2. Hakasya'da Şamanizm İzleri ve Kam Müziği	287
3. Tahpahlar (Hakas Türküleri) ve Tahpahçılar	297
4. Hakas Destanları ve Haycılar	308
a. Bir Kültür ve Müzik Uyanışçısı Vyaçeslav Kuçenov	313
C. Geleneksel Hakas Çalgıları	320

1. Yaylı ve Diğer Telli Çalgılar / Kordofon Ailesi	321
a. Hakas Kopuzu / Homus	321
Hakas Kopuzunu Canlandırma Çabaları ve Petr Yakovleviç Topoev	321
b. Yaylı Kopuz	332
c. İlh	332
d. Çathan – Yatay Tutulan Telli Çalgı	333
Türk Dünyası, Akriba Topluluklar ve Uzakdoğu Medeniyetlerinde Yatay Telli Çalgılar	334
e. Ağız Kopuzu / Lamelofon Çalgı	338
2. Vurmalı Çalgılar / Membranofon Ailesi	339
a. Kam Davulu	339
Kam Davulunun Mistik Müzik Haricinde, Dünyevi Müzikte Ritim Çalgısı Olarak Kullanılması	340
3. Üfleli Çalgılar / Aerofon Ailesi	341
a. Pırgı	341
b. Hobrah / Hobrih ve Surlas	343
c. Kemik Flüt	343
d. Türlo - Sallamalı (Çevrilen) Çalgı	344
D. Hakas Kültürü ve Tarihine İlişkin Diğer Uygulamalar ve Gelenekler	345
1. Kurganlar, Taşbabalar ve Ovaa'lar	345
2. Geleneksel Hakas Yurtları	350
3. Geleneksel Hakas Kıyafetleri	353
a. Pogo	354
4. Geleneksel Yemekler	357
5. Geleneksel El Sanatları	358
6. Hakas Müzelerinden Örnek Eserler – Taşbabalar ve Petroglifler	360
SONUÇ	363
KAYNAKLAR	365
DİZİN	383

ÖN SÖZ

Türk tarihi, kültürü ve sanatının oluşum ve ilk gelişim evreleri, Orta Asya coğrafyasında meydana gelmiştir. Türk tarihine ilişkin pek çok olgu gibi, Türk müziği de Orta Asya'da filizlenerek, şekillenmiştir. Tarihte yaşanan olaylar, Türk müziğinin gelişmesinde rol oynamıştır. Ordu sistemi, Hun devrinden beri gelişimini takip edebildiğimiz askerî müziğin oluşmasına; eski Türk inancı, kam müziğinin ortaya çıkmasına; savaşlar ve kahramanlıklar, ozanlarca icra edilen destanlara; toy ve kutlamalar, tören müziklerine; çalışma hayatı, iş türkülerinin oluşumuna neden olmuştur. Tarih, sadece kitaplardan okunacak, arşivlerde keşfedilecek bir bilim değildir. Bilhassa kültür tarihi araştırmalarında sözlü ve etnografik malzemenin toplanması büyük önem taşır. Gerek tarih biliminin, gerekse müzikolojinin bir alt dalı olan müzik tarihi araştırmalarında, notaya alınarak günümüze gelebilmiş örneklerin ve arkeolojik bulguların azlığı, araştırmacıları kökünü tarihten alan günümüz uygulamalarına yönlendirmektedir / yönlendirmelidir. Literatür taraması ile desteklenen ve alan araştırmasına dayalı bu çalışmanın temel amacı, Saha, Tuva ve Hakasya özelinde, Sibiry Türklerinin müzikal uygulamaları ve çalgılarının tespit edilmesi; tarih ve kültürün sözü edilen müzik pratiklerine yansımalarının belirlenmesidir. Etnomüzikoloji ve tarihsel müzikoloji kapsamında değerlendirilebilecek olan bu araştırmada, yerinde tespit edilen güncel uygulamalara ilişkin bilgiler, müzikolojik ve tarihî bakış açısı ile irdelenmeye gayret edilmiştir. Bunlarla birlikte farklı kültürel unsurlara da değinilerek, bölge kültürünün tanıtılması ve Sibiry bölgesi çalışan diğer sosyal bilimlerin uzmanlarına da veri sunmak hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın ilk kısmında, Saha Bölgesi'nde (Yakutistan) tespit edilen kültürel uygulamalara yer verilmiştir. Kökeni Hun öncesi dönemlere dayanan eski Türk inancının günümüz uygulamalarındaki görünümü ve kam müziğinin özellikleri, toyuk icraları, Olonho / Olonkho destanı ve Olonho anlatıcılarının günümüzdeki konumu sunulmuştur. Geleneksel Saha çalgıları ve bu çalgılara yüklenen anlamlar da araştırmanın ilk kısmında ele alınmıştır. Çalışmanın devamında Güney Sibiry bölgesinde bulunan Tuva ve Hakasya Özerk Cumhuriyetlerindeki ritüellere ilişkin veriler sunulmuş; bu uygulamaların dikkat çeken görünümleri irdelenmiştir. Günümüz Tuva Şamanizmine ve Budizmine ait bulgularla birlikte, Güney Sibiry Türklerinin kamlık inanışına ilişkin etnografik eserler sunulmuş; inceleme yapılan müzelerde bulunan ve Türk dünyası için büyük öneme haiz kam davulları, müzikolojik ve tarihsel bakış açısı ile irdelenmeye çalışılmıştır. Türklerin doğa ile olan ilişkilerini yansıtan Tuva höömeysel geleneği, ırları, hayvan üslubu temelli Tuva çalgıları, Hakas destan söyleme geleneği, tahpahları, Hakas Türklerinin mitolojik geçmişini yansıtan Hakas çalgıları ele alınmıştır. Müzik kültürü bulgularının ardından her üç bölümde de bölgenin geleneksel kültür varlıklarına değinilmiştir.

Çalışma, Türk Tarih Kurumunca desteklenen 749/8 no'lu araştırma projesi verilerine dayanmaktadır. Desteklerinden ötürü Türk Tarih Kurumu Başkanlığına ve çalışanlarına; redaktif kont-

roller için Çağatay Ege Şahin'e teşekkür ederiz. Ayrıca samimi cevapları nedeniyle tüm kaynak kişilere ve özellikle Doç. Dr. Ludmila Stepanovna Effimova, Doç. Dr. Margarita Kungaa, Ayla Tyundeşeva ve Nina Maynagaşeva'ya dostane yakınlıkları ve yardımları için gönülden teşekkürlerimizi sunarız.

Türk kültürüne, müziğine, tarihine duyulan aşk ile yola çıkılan bu eserin alana faydalı olmasını dileriz.

Prof. Dr. Feyzan GÖHER
Prof. Dr. Timur VURAL

KISALTMALAR

<i>age.</i>	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
bk.	: Bakımız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
GG	: Grup görüşmesi
haz.	: Hazırlayan
Hz	: Hertz-frekans birimi
İA	: İslam Ansiklopedisi
er.	: Erken dönem
KK	:Kaynak kiři
mad.	: Maddesi
ör.	: Örnek
ru.	: Rusça
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarihi yok
vd.	: Ve diđerleri
Yay.	: Yayın evi, Yayınları
yy.	: Yüzyıl

Müzikal Aralıklarla İlgili Kısaltmalar

B2	: Büyük ikili
B3	: Büyük l
K2	: Küçük ikili
T4	: Tam dörtlü

Notalar zerindeki Kısaltmalar (Evrensel olanlar haricinde)

BP	: Bařparmak icrası
DP	: Diğer parmakların icrası